

ZİYA GÖKALP VE EMİLE DURKHEİM'DA AHLAK EĞİTİMİ: TOPLUMSAL DÜZEN VE KİMLİK İNŞASI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Nebiye KONUK KANDEMİR*
Mustafa AKSU**

Atf: Konuk Kandemir, Nebiye ve Aksu, Mustafa. "Ziya Gökalp ve Emile Durkheim'da Ahlak Eğitimi Toplumsal Düzen ve Kimlik İnşası Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 131-140.

ÖZ: Emile Durkheim ve Ziya Gökalp'in ahlak anlayışları, bireyin toplumsal yaşamdaki rol ve sorumluluklarını anlamada sosyolojiye önemli katkılar sunar. Her iki düşünür de ahlakın, bireysel tercihlerin ötesinde, toplumun düzen ve dayanışmasının temelini oluşturduğunu savunur. Durkheim'e göre ahlak, bireyleri topluma bağlayan seküler bir normlar dizisidir ve sosyal düzenin korunmasında merkezi rol oynar; topluma uyum için ahlak eğitiminin önemine dikkat çeker. Gökalp ise ahlakı milli kültürün bir yansıması olarak görür ve toplumun ortak kültürüne dayalı ahlaki değerlerin toplumsal dayanışmayı güçlendirdiğine inanır. Gökalp'in "toplumcu ahlak" yaklaşımı, milli kimliği pekiştirirken, Durkheim'in ahlak anlayışı evrensel seküler normlara dayanır. Her iki düşünür de toplumsal uyum için ahlak eğitiminin zorunluluğunu vurgularken, Gökalp milli kimliği, Durkheim ise rasyonel özerkliği temel alır. Bu bağlamda çalışmada, Durkheim ve Gökalp'in farklı ahlak yaklaşımları, modern toplumlar da kimlik, kültür ve ahlak ilişkisine dair bir karşılaştırma ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, ahlak eğitimi, toplumsal düzen, Ziya Gökalp, Emile Durkheim

Moral Education in Ziya Gökalp and Emile Durkheim: A Comparative Study on Social Order and Identity Construction

ABSTRACT: Emile Durkheim and Ziya Gökalp's understanding of morality makes important contributions to sociology in understanding the roles and responsibilities of the individual in social life. Both thinkers argue that morality, beyond individual preferences, forms the basis of the order and solidarity of society. According to Durkheim, morality is a secular set of norms that binds individuals to society and plays a central role in maintaining social order; he emphasizes the importance of moral education for social cohesion. Gökalp, on the other hand, sees morality as a reflection of national culture and believes that moral values based on the common culture of society strengthen social solidarity. While Gökalp's "social morality" approach reinforces national identity, Durkheim's understanding of morality is based on universal secular norms. While both thinkers emphasize the necessity of moral education for social cohesion, Gökalp is based on national identity and Durkheim on rational autonomy. In this context, the study examines their different approaches to morality through a comparison of the relationship between identity, culture and morality in modern societies.

Keywords: Morality, Moral Education, Social Order, Ziya Gökalp, Emile Durkheim

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 26.09.2024

Kabul Tarihi : 10.12.2024

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, nebiye.konukkandemir@deu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2046-1133

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, aksu.mustafa@ogr.deu.edu.tr. ORCID: 0009-0003-1679-4888

Giriş

Toplumsal düzen ile ahlâk arasındaki ilişki ahlâk tartışmalarının temelinde yer alır. Toplumsal düzen, hukuk, ahlâk ve din kuralları ile şekillenmekte, toplum varlığını bu unsurlar sayesinde koruyabilmektedir. Hukuk, din ve kültürel normlar toplumlarda kaosu engelleyen unsurlardır. Öte yandan anomiyi besleyecek bir düzensizleşme eğilimini de açığa çıkaracak ahlâki bir normsuzluğun üstesinden gelmek için başta eğitime verilen ehemmiyet olmak üzere toplumda yaygınlaşmış bir düzenleme iradesine ihtiyaç duyulacağı ve toplumsal yapıdaki tüm kurumlar ile birlikte siyaset kurumu da dahil olmak üzere sorumluluğunun olduğu belirtilmelidir¹ Bu bağlamda dayatma olmaksızın dinden, hukuktan, kültürden ve siyasetten beslenen ahlak “toplumsal düzen”in bir bileşenidir.

Gökalp’in aşağıdaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere bireyler, toplumsallaştıkları için ve toplumsallaştıkları oranda ahlaki bir gaye niteliğini kazanırlar. Bu ilişki, bireylerdeki iyiliğin doğuştan gelmediğinin, topluma atfedildiğinin bir kanıtıdır. Ahlakın amacının toplum olduğu anlaşıldığında, amacın niteliği de açıklığa kavuşur:

“Fertler içtimaleştikleri için ve içtimaleştikleri nispette ahlaki bir gaye mahiyetini iktisab ederler. Bu nisbilik de fertlerdeki ga’iyyetin zâtı olmayıp cemiyete izafetle olduğuna bir delildir. Canlıların bu ga’iyyeti kaybetmesi gayr-ı içtimai olmalarından, büyük adamların ga’iyyette kemale vasil olması cemiyeti temsil edecek derecede içtimaleşmelerinden neş’et eder. Ahlakın gayesi cemiyetten ibaret olduğu anlaşılınca mefkurenin mahiyeti de tezahür etmiş olur.”²

Gökalp, ahlâki ele alırken toplumdaki mevcut ahlâkın yetersiz olduğunu ve ahlâka bilimsel bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunur. Vicdanın zihinsel, duygusal ve iradi yönlerini içeren unsurlarını inceler. Gökalp, vicdanın felsefi düşüncelere bağlı olarak bireylerde ve toplumlarda farklılık gösterdiğini kabul etmektedir. Ahlaka ilişkin farklı felsefi perspektifleri ele alarak haz ve çıkar, rasyonalite, haklar, bireysel ve toplumsal ahlak konularını tartışır. Bireysel ahlak açısından, bedensel ve hissi, zihinsel ve iradi yaşamla ilgili ödevleri ve namus duygusunu vurgulamaktadır. Toplumsal ahlakı ise dayanışma, adalet ve şefkat bağlamında ele alır. Ayrıca Gökalp, ahlakı aile çerçevesinde inceler ve vatani ahlak kavramını millet, devlet ve vatandaş ilişkilerini ve görevlerini göz önünde bulundurarak analiz eder. Gökalp, ahlakı Durkheim’den etkilenerek “yükümlülük (mecburiyet) ve istenirlik (cazibiyet) ile karakterize edilen bir kurallar bütünü” olarak tanımlanabilecek toplumsal bir olgu olarak görmektedir.³ Bu çalışmada Durkheim’in ve Gökalp’in ahlak anlayışları ele alınacak ardından kıyaslamalarla toplumsal düzen, kimlik inşası ve ahlak eğitimi çerçevesinde yorumlanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma, Ziya Gökalp ve Emile Durkheim’in ahlak eğitimi anlayışlarını karşılaştırarak, modern toplumlarda kimlik, kültür ve ahlak özelinde özgün bir analitik çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Literatürde her iki düşünürün ahlak anlayışlarına dair birikim bulunmakla birlikte, sistematik bir karşılaştırma perspektifinin literatüre katkı sunması umulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, karşılaştırmalı analiz yöntemini benimseyerek, söz konusu düşünürlerin ahlak anlayışlarını hem tarihsel hem de toplumsal bağlamları çerçevesinde ele almakta ve temel benzerlik ve ayrışma noktalarını ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. Karşılaştırmalı analiz, her iki düşünürün fikirlerinin özgün bağlamlarda nasıl geliştiğini ve modern toplumlara yönelik ne tür çıkarımlar sunduğunu derinlemesine incelemek amacıyla tercih edilmiştir. Çalışma, Türkiye’nin modernleşme sürecinde Gökalp’in Batı modernleşmesi ile yerel değerleri sentezleme çabasını, Durkheim’in seküler ve evrensel ahlak anlayışı ile

¹ Nebiye Konuk Kandemir, İlteriş Yıldırım, *Toplumsal Düzen, Birey Ve Ahlâk*, Sosyoloji Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler, Ankara: Serüven Yayınevi, 2023 s.10

² Ziya Gökalp, *Ahlak İçtimai midir?*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 1(3), 2014, s.115

³ Ufuk Bircan, *Ziya Gökalp’in “Felsefe Dersleri” Üzerine*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi(14), 2019.

ilişkilendirerek, bu iki düşünürün fikirlerini toplumsal düzen ve kimlik inşası çerçevesinde birlikte ele alan özgün bir perspektif sunmaktadır.

Z. Gökalp

Gökalp'in ahlak anlayışı, yetiştiği ve entelektüel üretim yaptığı bağlam içerisinde şekillenmiş olup milli kültüre ve toplumsal dayanışmaya dayanır. Gökalp, ahlakı toplumun ortak değerlerinin bir yansıması olarak görür ve bireylerin bu değerleri eğitim yoluyla içselleştirmesi gerektiğine inanır.⁴ Durkheim'in etkisiyle ahlakı sosyal uyumun bir aracı olarak değerlendirir; ancak bu uyumun temelini milli kültürde görür.⁵ Gökalp'in ifadeleriyle;

"Durkheim'e göre, ahlâkî vazifelerin gayeleri fertler değil, zümrelerdir. Millet, meslek ve aile zümrelerinin ahlâkî vazifelere ve mefkûrelere ne suretle gaye olduklarını gördük. Fakat bunlardan başka, hududu muayyen olmayan bir zümre daha vardır ki, buna "medeniyet zümresi" denilir ve fertler işte bu zümreye mensup oldukları için, zümrenin gaiyetine iştirak ederler. Medeniyet zümresi iptida, bir semmiye halinde başlar, iptidaî cemiyetlerde bir fert için muhterem ve hukuk sahibi olan fertler yalnız kendi semmiyesine mensup olan insanlardır. Bundan dolayıdır ki, bu cemiyetlerde, semmiyenin dahilinde kan dâvası takip olunamazdı, çünkü semmiye, bir sulh dairesiydi. İptidaî cemiyetler tekâmül ettikçe, bu sulh dairesi semmiyeden feratriye, feratriden aşirete, aşiretten müttehediye, müttehideden medineye, medineden kavmî devlete, kavmî devletten imparatorluğa intikal ederek gitikçe genişledi. Sulh dairesi genişledikçe, hukuka sahip ve ahlâkî vazifelere gaye olan fertlerin miktarı da bu dairelerle beraber arttı. İşte bu surette bazılarının şahsî ahlâk ve bazılarının da medenî ahlâk tesmiye ettikleri, ahlâk şubesi dairesini genişletti."⁶

Ona göre ahlak eğitimi, bireylere vatanseverlik, görev bilinci ve Türk geleneklerine bağlılık aşılmalıdır.⁷ Gökalp'e göre Osmanlı eğitim sistemi, ulusal bir kimlik oluşturmada yetersiz kalmış ve Batılılaşmış elitlerle geleneksel halk kesimleri arasında bir bölünme yaratmıştır. Eğitimin, milli kültürü aktarmakla kalmayıp güçlü bir ulusal kimliğin inşasında da işlev görmesi gerektiğini savunur:

"Terbiye, milli kültürün ferdi ruhlarda neticesi demek iken, bizim ruhumuza başka milletlerin, başka zamanların kültürlerinden ayrılmış kırıntılar dolacak ve biz kültürümüze bir ecnebi gibi yabancı kalacağız. Halbuki her gün, her saat o kültürün içinde yaşıyoruz. İşte, niçin ruhlarımızda tereddüt, azimsizlik, karakersizlik bulunduğu bu tahlilden anlaşılıyor. Sosyal hislerimize uygun olan fikirler kuvvet-fikirleri'dir; bu hislerden yoksun olanlar ise, gölge-fikirlerdir. Bizim bütün düşüncelerimiz gölge-fikir mahiyetinde olduğu içindir ki, doğurucu, mahsul verici bir şekil alamıyor, daima tembel ve kısır kalıyor. Fertler tahsil vasıtasıyla milli kültürü kazanınca karakter sahibi, ahlâklı, azimli olurlar."⁸

Ona göre ahlak eğitimi, ulusal kimliğin inşası, korunumu ve aktarımı noktalarında önemli bir araçtır. Ahlak eğitimi, bireylere sadece etik kurallar öğretmekle kalmaz; aynı zamanda bir vatanseverlik duygusu ve Türk geleneklerine bağlılık kazandırmayı amaçlar.

"Türklerin bundan sonra da en ziyade kıymet verecekleri ahlâk, vatani ahlâk olmalıdır. Çünkü İctimaî zümreler arasında tam ve müstakil bir hayata malik olan ve bir İctimaî uzviye mahiyetini ibraz eden ancak millet yahut vatan namları verilen zümredir. Aileler bu İctimaî uzviyetin hücreleri, meslekî zümreler ise uzuvlarıdır. Milletten daha geniş olan "ümme't" ve "beynelmileliyet" gibi zümrelere gelince, bunlar cemiyet mahiyetinde değil, cemiyetlerden

⁴ Alexander Safarian, *Ziya Gökalp on National Education, Iran & the Caucasus*, 8(2), 2004, s. 219-229.

⁵ Recep Ertürk, *Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi ve Bu İlişkinin Tarifi*, Türkiye'de Sosyoloji- Ziya Gökalp Sempozyumu (s. 81-90). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2004.

⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1968, s.152-153

⁷ Yücel Bulut, "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı." Sosyoloji Konferansları 52, no. 2, 2015, 79-110.

⁸ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992, s.179-180

mürekkep birer camialar mahiyetindedirler. Bu zümrelerden herbiri yalnız bir hususta müşterek iken, bir millet her hususta fertleri arasında iştirâk bulunan bir zümre demektir. O halde, millet mefkûresi, sair zümrelere ait mefkûrelerden, ümmet mefkûresinden, medeniyet ve beynelmileliyet mefkûresinden daha yüksektir. Bu sebeple, vatanî ahlâkın da sair ahlâklara faik olması lâzım gelir. Bilhassa bizim gibi siyasî düşmanları çok bulunan milletler için, en büyük istinatgâh vatanî ahlâk olabilir. Vatanî ahlâkımız kuvvetli bulunmazsa ne istiklâlimizi, ne hürriyetimizi, ne de vatanımızın tamamîyetini muhafaza edemeyiz.”⁹

Eğitim, bireylerin sosyalleşmesi ve kültürel değerlerin aktarılması süreci olarak toplumda çok önemli bir rol oynamaktadır. Ziya Gökalp'e göre eğitim, bireysel yetenekleri geliştirmenin ötesine geçerek bireylerin sosyalleşmesine odaklanır. Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için üyelerine dil, ahlak, estetik zevk, bilimsel mantık ve teknik bilgi aşılmalıdır. Gökalp'e göre eğitimin amacı, bireyleri sosyalleştirmek ve onlara özgür, fedakâr, milliyetçi ve üretken olma niteliklerini öğretmektir. Bu sosyalleşme süreci, bireylerin topluma uyum sağlamaları ve toplumlarının aktif üyeleri olmaları için gereklidir. Dolayısıyla eğitim sadece kişisel gelişimle ilgili değil, aynı zamanda daha büyük bir sosyal grubun parçası olmak ve toplumun genel refahına katkıda bulunmakla da ilgilidir.¹⁰ Parçalanmış eğitim sistemi olarak gördüğü Osmanlı eğitim sistemi parçalanmış bir toplumun sorunlarına da çare olmaktan uzaktır. Gökalp, ahlaki ulusal kültürle derinden bağlantılı bir unsur olarak görür ve eğitimin, geleneksel Türk değerlerini nesilden nesle aktarması gerektiğine inanmaktadır. Gökalp'in bu yaklaşımı, milli kimliğin ve toplumsal dayanışmanın temelini oluşturur.¹¹

Gökalp düşüncelerinde, Türk milletine misyon olarak en üst seviye ahlaki değerleri yükleyerek, ahlaki açıdan fedakarlığı ve kahramanlığı hedef olarak gösterdiği bir Türk kimliği inşa etmeye çalıştığı söylenebilir:

“Fertlerin birbirine karşı hayırhah ve hayırkâr olması medenî ahlâk namını aldığı gibi, milletlerin birbirine hayırhah ve hayırkâr olmasına da beynelmilel ahlâk namı verilir. (...) Hülâsa, her milletin yeryüzünde icra edeceği tarihî ve medenî bir misyonu vardır. Türk milletinin misyonu ise ahlâkın en yüksek faziletlerini fiiliyat sahasına çıkarmak en gayrî mümkün zannolunan fedakârlıkların ve kahramanlıkların mümkün olduğunu ispat etmektir.”¹²

Özetle Gökalp'in tasavvurunda ahlak, Türk kimliğinin bir parçasıdır. Milli kültürden beslenen Ahlak eğitimi bu kimliğin içselleştirilmesinde önemli bir araçtır. Ahlak eğitiminin amacı topluma Türk geleneklerine bağlı, vatansever, görev bilinci olan, aynı zamanda toplumsal düzene de katkı sağlayabilecek, sosyal uyumu yüksek bireyler kazandırmaktır.

E. Durkheim

Ahlak bireyin kişisel tercih ve yaşam biçiminden öte, bireyin toplum içerisinde yaşamaktan gelen varlığını şekillendiren bir gerçekliktir. Felsefenin bir konusu olduğu kadar, bu yönüyle sosyolojinin ahlakla birlikteliği, ahlak sosyolojisini mümkün ve gerekli kılmaktadır.

Durkheim için ahlak, toplumun temel yapıtaşıdır. Ahlak kavramıyla yalnızca doğru veya yanlış sayılan şeyleri değil, toplumun bir arada yaşamasının kendisini de kasteder. İnsanlar, topluluklar halinde yaşamaya hem ihtiyaç duyar hem de bunu isterler; bu da bireysel isteklere göre hareket edilemeyeceği anlamına gelir. Başkalarıyla bir arada yaşamak, onların ihtiyaç ve isteklerini de dikkate almayı gerektirir; bu yüzden bir ahlak sistemi zorunludur. Durkheim'e göre, tüm ahlaki davranışlar aslında kendimizden ziyade başkalarını düşünmekle ilgilidir.

⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e., s. 139.

¹⁰ M. Cem Şahin, *Ziya Gökalp'in düşünce sisteminde din, eğitim ve kültür*. EKEV Akademi Dergisi, 15(48), 2011, s.388.

¹¹ Safarian, *Ziya Gökalp on National Education a.g.e.*

¹² Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e., s.154-155.

O'na göre ahlak, toplumun yapısından ve kolektif bilincinden doğar. Önceden var olan bir ilke seti değil, toplumsal güçlerin dinamik bir ürünü olup bireysel davranış ve düşünceyi kolektif temsiller, ahlaki otorite ve insan doğasının ikiliği yoluyla şekillendirir.¹³ Bu anlamıyla ahlak, bütüncül bir anlayış olarak sosyolojinin konusudur. Emile Durkheim'in ahlak anlayışı, modern toplumların hızlı dönüşümlerle karşı karşıya kaldığı ahlaki krizlere yönelik bir çözüm sunar.

Durkheim'e göre ahlak, toplumsal düzenin temelini oluşturan bir olgudur ve bireylerin davranışlarını toplumsal normlara uygun hale getirir. Geleneksel toplumlarda mekanik dayanışma sayesinde ahlaki düzen, kolektif bilinçle sağlanırken, modern toplumlarda organik dayanışma aracılığıyla karşılıklı bağımlılık ve işlevsel farklılaşma öne çıkar. Ancak bu geçiş sürecinde bireyciliğin artması, ahlaki değerlerin zayıflamasına ve "anomi" adı verilen ahlaki boşluklara yol açar. Durkheim, modern toplumlarda sosyal uyumun ve ahlaki düzenin korunması için devletin kişisel olmayan yapısından doğan bu boşlukları meslek grupları yoluyla doldurmayı önerir. Bu gruplar, bireyler arasında aidiyet duygusu geliştirerek sosyal dayanışmayı teşvik eder. Ayrıca, Durkheim ahlaki ilkelerin, evrensel değerlerin ampirik toplumsal analizlerle geliştirilmesi gerektiğini savunur ve insan hakları gibi evrensel ahlak ile yurttaşlık görevlerinin dengelenmesi gerektiğini vurgular. Ahlak, Durkheim için yalnızca bireysel değil, toplumsal bir sorumluluktur ve bireylerin toplum içindeki yerlerini anlamaları ve başkalarının haklarına saygı göstermeleri ile işlerlik kazanır.¹⁴

Durkheim'e göre ahlak, toplumsal düzenin sağlanmasında hayati bir işleve sahiptir ve sosyal bir olgudur.¹⁵ Ahlak eğitimi bireylerin topluma entegre olmasını sağlamak için bir araç olarak gören Durkheim, modern ahlakın üç temel unsurunu disiplin, sosyal gruplara bağlılık ve irade özerkliği olarak belirtir.¹⁶ Disiplin, bireylerin arzularını kontrol etmeyi ve kurallara uyum sağlamayı öğretirken; sosyal gruplara bağlılık, bireylerin toplumsal aidiyet hissetmesini sağlar. İrade özerkliği ise bireylerin bilinçli ve ahlaki seçimler yapabilme becerisidir.¹⁷ Durkheim, ahlakın kaynağının dini dogmalar değil, toplumsal normlar olması gerektiğini savunur. Eğitim, bu anlamda seküler bir zeminde, toplumsal uyumun sağlanması ve bireylerin sosyal gerçeklere uygun davranışlar geliştirmesi amacıyla yapılandırılmalıdır.¹⁸

Özetle, Durkheim'e göre ahlak, birey ile toplum arasındaki etkileşimi inceleyen, kökleri toplumsal normlar ve kolektif bilinçte olan ve toplumsal düzenin asli teminatını oluşturan bir olgudur. Geleneksel toplumlarda mekanik dayanışma kolektif bilincin sürekliliğini sağlarken, modern toplumlarda bu sıkışık dönüşüm organik dayanışma ve meslek grupları gibi ara yapılarla karşılanmaktadır. Ancak bireyciliğin çığırından çıktığı modernite aşaması, anomi olarak adlandırılan bir boşluk hissini de beraberinde getirmektedir. Durkheim bu durumun teşhisini, sosyal dayanışma unsurlarını yeniden inşa etmek gerekliliği ile koyar. Evrensel değerlerin seküler bir eğitimle özenle işlenmesi, bireylerin topluma aidiyet duygusunu pekiştirirken, bilinçli ve iradi bir özerklik anlayışının gelişmesini de sağlamalıdır.

Ziya Gökalp ve Durkheim'in Ahlak Eğitimi Anlayışları

Ziya Gökalp'in vefatının yüzüncü yılında dahi fikirlerinin güncelliğini ve önemini koruyor olması, onun Türk sosyolojisinde bıraktığı kalıcı etkinin bir göstergesidir. Gökalp'in Batı ile ilişkiler, Türk kimliği ve ahlak eğitimi üzerine düşünceleri, Türkiye'nin modernleşme sürecinde ve toplumsal kimliğin inşasında hala temel bir referans noktasıdır. Ziya Gökalp'in ölümünün yetmiş beşinci yıl dönümünde Tuna tarafından yapılan bu değerlendirmeler,

¹³ Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum*, (D. Çenesiz, Çev.), 2016 Pinhan Yayıncılık.

¹⁴ Cevat Özyurt, *Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu*, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2007, 5(13), 95-121.

¹⁵ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, (O. Adanır, Çev.), 2010, Say Yayınları.

¹⁶ Ayşe Karaköse, *Sosyolojik Yönüyle Ahlak*, *Bilimname*, 149-172.

¹⁷ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, a.g.e.

¹⁸ Karaköse, *Sosyolojik Yönüyle Ahlak*, a.g.e.

Gökalp’in Batı modernleşmesi ile yerel değerler arasında kurduğu sentez çabalarının, yüz yıl sonra dahi Türkiye’deki sosyolojik tartışmaların ufkunu genişleten bir ilham kaynağı ve modern kimlik arayışlarının hem teorik hem pratik bir dayanağı olmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Korkut Tuna’nın ifadesiyle,

“Aradan geçen yetmişbeş yıla rağmen mesaisinin temel konuları ve taşıdıkları önem değişmediği için bugün yine, bu konular aynı hassasiyette Türk sosyolojisinin temel konularıdır. Her ne kadar cumhuriyetle birlikte ‘devrim tamamlandığı için’ sosyolojiye bunun anlatılması ve savunulması görevi verilse bile, değişen dünya koşulları içinde Türk sosyolojisinin temel konusu olan ‘Batı ile ilişkiler meselesi’ bütün ağırlığı ve güncelliği ile devam etmektedir.”¹⁹

Ziya Gökalp’in entelektüel düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki konjonktürden ve bu çalkantılı dönemdeki kendi deneyimlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Diyarbakır'da yetişmesi onu hem geleneksel İslami kurumlara hem de modern, Batıcı etkilere maruz bırakmış, bu da imparatorluk için bir yol olarak “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” sentezini savunmasına yol açmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı baskısı karşısında gerilemesine tanık olmaktan kaynaklanan kaygılar Gökalp'in modernleşme konusunda temkinli ve seçici bir yaklaşım benimsemesine yol açmış, geleneksel Türk ve İslam kimliğinin unsurlarının korunması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰

Emile Durkheim ve Ziya Gökalp’in ahlak eğitimi konusundaki fikirleri, her iki düşünürün de toplumsal uyum ve dayanışmayı öncelikli hedef olarak görmeleri nedeniyle önemli benzerlikler taşır. Her iki düşünür de bireylerin kişisel çıkarlarını aşarak toplumsal değerlere uyum göstermesi gerektiğine inanır ve bu bağlamda ahlak eğitimini bir zorunluluk olarak görür. Ahlak eğitimi, bireyin topluma uyum sağlamasının ve toplumsal düzenin korunmasının aracı olarak değerlendirilir.²¹ Durkheim’e göre ahlak, seküler normlara dayalıdır ve bireylerin sosyal gruplarla bağını güçlendirerek kolektif bilincin oluşumuna katkıda bulunur. Gökalp ise, ahlaki değerlerin milli kültür yoluyla aktarıldığını savunur ve eğitim sisteminin temel görevinin bireyleri bu kültüre bağlamak olduğunu belirtir.²²

Gökalp’in "hars" kavramı, toplumsal birliğin sağlanmasında Durkheim’in kolektif bilinç anlayışıyla benzer işlev görür. Gökalp’in milli kültürü, tıpkı Durkheim’in kolektif bilinci gibi, bireylerin ortak değerler etrafında birleşmesini sağlar. Dolayısıyla, her iki düşünür de ahlakın bireyden bağımsız bir şekilde topluma yerleştiğini ve bireylerin ahlaki değerleri toplumsal etkileşimler yoluyla öğrendiğini savunur.²³

Eğitimin ahlakın aktarılmasındaki rolü konusunda da iki düşünür arasında benzerlikler bulunur. Okullar, Durkheim için bireylerin disiplin kazanmasını ve sosyal gruplara bağlılığın pekişmesini sağlarken; Gökalp için eğitim, bireyleri milli kültüre bağlayarak toplumsal dayanışmayı güçlendirir.²⁴ Her iki düşünür de bireylerin eğitimi yalnızca bilgi edinme aracı olarak değil, aynı zamanda topluma faydalı bireyler olma süreci olarak görür. Disiplin, sosyal normlara uyum ve ahlaki gelişim, her iki düşünürün ahlak eğitimi anlayışında merkezi bir rol oynar.²⁵

¹⁹ Korkut Tuna, *Yeniden Sosyoloji*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s.144-145.

²⁰ İsmail Coşkun, *Bir İmparatorluk Entelektüeli Olarak Ziya Gökalp*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(8), 2012, 67-76.

²¹ Ertürk, *Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi*, a.g.e.

²² Bulut, *Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür*, a.g.e

²³ Yücel Karadaş. (2010). *Orientalism and Invention of Tradition in Cultural Concept of Ziya Gökalp*, Eurasian Journal of Anthropology, 1(2), 44-58.

²⁴ Bulut, *Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür*, a.g.e

²⁵ Karaköse, *Sosyolojik Yönüyle Ahlak*, a.g.e.

Gökalp ahlakın ancak disiplin ve topluma bağlılık ile mümkün olabileceğini ve eğer bunlar olmazsa ahlakın ne dinden ne de kanundan etkilenmeyeceğini belirtir: “*Toplum hayatı bir ordudur ki; bir gün bile disiplinsiz kalmaz. Toplumun en canlı disiplini ise ahlâktır. Din ile hukuk kendilerine özgü bir disiplin kurabilirler. Fakat ikisi de güçlerini ahlâktan alır. Bir memlekette ahlâkî bir disiplin yoksa; benlikler üzerinde ne dinin, ne de kanunların etkisi olabilir.*”²⁶

Ahlak eğitiminin bireyin kişisel çıkarlarını topluma feda etmesini sağlaması gerektiği noktasında da iki düşünür arasında örtüşen bir bakış açısı bulunur. Hem Durkheim hem de Gökalp, bireylerin toplumsal dayanışmaya katkıda bulunacak şekilde yetiştirilmesi gerektiğine inanır. Bu ortak anlayış, bireylerin kişisel amaçlardan ziyade toplumsal faydaya yönelik hareket etmelerini teşvik eder. Bu bağlamda, ahlak eğitimi her iki düşünür için de toplumu bir arada tutan norm ve değerlerin aktarılması açısından hayati bir araçtır.²⁷

Gökalp ahlâkı, “toplumcu ahlâk ve sosyal sorumluluk” ilkelerinde kökleşmiş olarak görmektedir. Bu anlayış seküler bir perspektifle uyumludur, zira Gökalp değişen toplumun ihtiyaçlarına artık cevap veremeyen modası geçmiş dini ahlaka bel bağlamayı eleştirmektedir. Gökalp özellikle “ölmüş bir ahlâk” ya da çağdaş dünya anlayışıyla uyuşmayan “ölü bir ahlâk” anlayışına karşı çıkmaktadır. Gökalp bunun yerine, ahlaki ilkelere rasyonel olarak temellendirilmiş bir yaklaşımı savunur. Ahlak kurallarının toplumsal kökenlerini ve işlevlerini anlamının önemini vurgulayarak, ahlakın bilimsel ve ampirik bir şekilde incelenmesini teşvik eder. Gökalp’in “toplumcu ahlâk” vurgusu, ahlâkın evrensel, soyut ilkelere dayanmadığını, daha ziyade bir toplumun kendine özgü sosyal ve kültürel bağlamından ortaya çıktığını öne sürer. Gökalp, ahlaki ilkelerin belirli bir toplumun “sosyal gelişimi” veya toplumsal gelişimi ile uyumlu hale getirilmesinin önemini vurgular.

Gökalp’in seküler, rasyonel ve sosyal temelli bir ahlak vizyonunu özetlemek gerekirse, ahlâk kurallarına uyabilmek için; öncelikle bu kuralların sosyal gelişim anında ne şekilde oluştuklarını, sonra da bunların sosyal görev ve yararlarının neler olduğunu bilmek gereklidir. Bununla birlikte bu bilgi, skolâstik bir bilgi veya edebî bir bilgi şeklinde olamaz, kesinlikle pozitif ilimlerin metodu içinde olmalıdır. “Ahlâk ilmi”de gerçekten pozitif ilim şeklinde kurulmalıdır ki ahlâkî kurallara saldırılara karşı, devamlı ve kesin direnişi olabilsin.²⁸

Gökalp’in ahlaka pozitivist bakan yönü dini dışlayıcı bir anlam içermez. Dogmatik olanı dışlayıcı ve toplumsal olana yaklaşan onunla birlikte dönüşen ve şekillenen bir ahlak anlayışını anlatır. Onun için dinin önemi teolojik değil toplumsal işlevindedir. Onun düşüncesinin vurgusu dayanışmacılığa ve dinin toplumsal dayanışmadaki rolüdür. Gökalp “...ortodoks İslamiyet’in dogması, siyaseti ve ayinlerine bağlanmamıştır. Onu asıl ilgilendiren, tasavvufun, toplumdaki bireyler arasında dayanışma kurabilecek anlamı ve ahlaki değeri idi.”²⁹ Bu bağlamda 1919’da kızlarına yazdığı mektupta benzer şekilde din ve bilimin ahlaka temel olduğunu belirtmektedir.

“*Malumat, ilim felsefe hep ahlâk içindir. İlim ağacının yemişi ahlâktır... Din ağacının yemişi de ahlâktır. Babalarımız ve dedelerimiz hep dindarlıkları sayesinde ahlaklı bir hayat yaşamışlardır. Sizin de rehberiniz hem ahlaklı bir din hem de ahlaklı bir ilim olmalıdır. Yalnız dinin ve ilmin değil şiir, edebiyat gibi bedîi eserlerin de kıymetini ahlaki neticeleriyle ölçünüz.*”³⁰

Durkheim’e göre ahlak, doğası gereği kolektif yaşamdan kaynaklanan ve toplumsal düzen ve dayanışmanın sürdürülmesine hizmet eden sosyal bir olgudur. Dinin ahlaki kodları

²⁶ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* a.g.e., s.29.

²⁷ Ertürk, *Ziya Gökalp ve Durkheim*, a.g.e.

²⁸ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, a.g.e., s.9.

²⁹ Taha Parla 2005, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, 2015, s.79.

³⁰ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* a.g.e, aktaran Latife Kırbasoğlu Kılıç, *Ziya Gökalp’in Hususi Mektuplarında Değer Aktarımı*, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (62), 2018, s.246.

şekillendirmedeki tarihsel rolünü kabul etmekle birlikte, Durkheim modern toplumlarda seküler bir ahlakı savunur. Ahlaki ilkelerin teolojik doktrinler veya metafizik varsayımlardan ziyade akla ve sosyal yaşamın ampirik gözlemine dayandırılması gerektiğine inanır. Durkheim, geleneksel dini etki azaldıkça toplumun kendisinin ahlaki otoritenin kaynağı haline geldiğini savunur.³¹ Bu seküler ahlak, ahlaki kuralların sosyal işlevini vurgulayarak, davranışları düzenleme, dayanışmayı teşvik etme ve sosyal düzeni korumadaki rollerini öne çıkarır. Bireylerin ahlaki ilkelerin ardındaki mantığı ve bunların sosyal uyuma katkılarını anlamaları gerektiğine inanır. Çocuklarda seküler bir ahlaki anlayışın geliştirilmesinde, ahlaki kavramların dini alegori veya sembolizme dayanmadan rasyonel ve erişilebilir bir şekilde sunulmasında ahlaki eğitimin önemini vurgular. Durkheim, ahlakın yalnızca bireysel bir vicdan meselesi olduğu fikrini reddederek, ahlaki kategorilerin toplumsal kökenlerini ve toplumun bireysel ahlaki bilinci şekillendirmedeki rolünü vurgular. Durkheim'in fikirleri, ahlaki seküler bir çerçevede yeniden kavramsallaştırma ihtiyacını vurgulamakta, kolektif sorumluluk ve sosyal dayanışmayı vurgulayan etik davranışa yönelik rasyonel ve sosyal açıdan bilinçli bir yaklaşımı teşvik etmektedir.³² Gökalp ise ahlaki evrensel normlardan ziyade milli kültürün bir yansıması olarak görür. Ahlaki değerlerin, milli kimliği koruyarak geleceğe aktarılması gerektiğine inanır ve disiplinin ancak bireylerin Türk kültürüne entegre edilmesiyle mümkün olacağını savunur.³³ Her iki düşünür de eğitimin, toplumsal normların aktarılmasındaki önemini kabul eder. Ancak Durkheim, bireyleri sosyal gruplara bağlayarak disiplin kazandırmayı ve evrensel normlara göre eğitmeyi amaçlarken, Gökalp bireyleri milli kültürle bütünleştirerek disiplin sağlamayı hedefler. Durkheim'in modelinde birey, rasyonel ve bağımsız bir ahlaki özerklik kazanırken; Gökalp'in yaklaşımında, bireyler, milli kimliğin taşıyıcıları olarak şekillenir ve bireysel irade ikinci planda kalır.³⁴

Gökalp'e göre, bireylerin toplumsal uyum içinde yetişmesi için ahlak eğitimi, onların milli kimlikle bütünleşmesini sağlamalıdır: Gökalp bu görüşünü: "*Din doğmuştur aileden, hukuk ise devletten/Milletteki son mefkûre ilme uygun ahlakıdır*" dizeleriyle pekiştirir.³⁵ Bu dizelerde Gökalp, ahlakın aşamalı olarak aile, devlet ve millet ekseninde şekillendiğini vurgular. Bu bağlamda Türklerin ahlaki mefkûrelerini "vatani ahlâk, meslekî ahlâk, aile ahlâkı (cinsî ahlâk), medenî ahlâk (şahsî ahlâk), beynelmilel ahlâk" şeklinde tasnif ettiği "ahlâk daireleri" ile işaret ettiği söylenmelidir.³⁶

Ziya Gökalp, Batı'dan edindiği bilimsel yöntemleri eleştirel süzgeçten geçirerek Türk toplumuna uyarlamış ve milli bir sosyoloji geliştirmeyi hedeflemiştir. Durkheim'den etkilenmesine karşın, onun yöntemlerini doğrudan kopyalamak yerine, Türk tarihine ve İslamiyet öncesi Türk medeniyetine yönelik bir sosyolojik çerçeve oluşturmuştur. Gökalp, sosyolojiyi sadece Batı toplumlarına değil, kendi toplumunun kimlik ve kültürel yapısına dair özgün bir bilimsel alan olarak görmüştür. Bu nedenle, sosyolojiye "mukallidane" (taklitçi) değil, eleştirel ve özgün bir bakış açısıyla yaklaşarak Türk sosyolojisine milli bir perspektif kazandırmıştır.³⁷ Bu yaklaşımın izlerini ahlak ve ahlak eğitimi tartışmalarında da görmek mümkündür.

Sonuç

³¹ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, a.g.e.

³² Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, a.g.e.

³³ Ertürk, Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi a.g.e.

³⁴ Bulut, *Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür*, a.g.e

³⁵ Hafize Şahin, *Ziya Gökalp'in Manzumelerinde Kadın Söylemi*. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12(22), 2017, s.664.

³⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e.

³⁷ Tuna, *Yeniden Sosyoloji*, a.g.e.

Ziya Gökalp ve Emile Durkheim'in yaklaşımları, yaşadıkları dönemlerin toplumsal ihtiyaçlarına birer yanıt niteliğindedir. Durkheim'in evrenselci ve rasyonel ahlak eğitim modeli, Fransa'nın laikleşme ve modernleşme sürecine uygun bir şekilde toplumsal bütünlüğü sağlamayı amaçlarken, Gökalp'in milli kültüre dayalı ahlak eğitimi modeli, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkiye'nin kimlik ve ulus inşası sürecine hizmet eder. Her iki düşünürün de önerileri, modern toplumlarda kimlik, kültür ve ahlak ilişkisi üzerine derin düşünceler sunarak, farklı tarihsel bağlamlarda eğitimin toplumsal işlevini sorgulayan tartışmalara ilham vermiştir.

Durkheim için toplumun temel yapıtaşı olan ahlak, toplumun bir arada yaşamasının temelinde yer alır ve bu bir ahlak sistemini zorunlu kılar. Durkheim'in düşüncesinde ahlakın kaynağı dini dogmalar değil, toplumsal normlar olmalıdır. Bu sebeple eğitim, seküler bir zeminde, bireylere uygun davranışlar geliştirmesini, toplumsal uyumu arttırmasını sağlayabilecek şekilde yapılandırılmalıdır.

Gökalp, ailede dini değerlerin, devlette hukukun doğduğunu ifade ederek, toplumsal yapıların ahlaki gelişimdeki rolünü gösterir. Ona göre, milletin ulaşması gereken en yüksek ahlaki ideal, bilimle uyumlu bir ahlak yapısıdır. Gökalp, ahlak eğitiminin, milli kültürün değerlerini bilimsel düşünceyle birleştirerek bireyleri hem geleneklere bağlı hem de akılcı bir yapıda eğitmesi gerektiğini savunur. Böylece, Gökalp'in ahlak anlayışı, milli kimliğin korunmasının yanı sıra bilimin rehberliğinde bir ahlaki gelişimi de içerir. Gökalp, ulus-devletin inşa sürecinde milli kültüre dayalı bir ahlak eğitimi savunur. Gökalp'in yaklaşımı, ahlaki eğitimi kültürel değerlere dayandırarak kimlik ve ulusal dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlar. Bu bağlamda Gökalp, eğitimi yalnızca bireylerin topluma uyum sağlaması aracı olarak görmez; aynı zamanda ulusal bir kimlik inşa etme, kültürel birliktelik oluşturma ve bağımsız bir toplum olarak var olma sürecinin bir unsuru olarak değerlendirir. Böylece Gökalp'in eğitim anlayışı, bireyleri kültürel bir topluluğun parçası olarak konumlandırır ve milli kimliğin aktarılmasını hedefler.

Sonuç olarak, Ziya Gökalp ve Emile Durkheim'in ahlak eğitimi anlayışları, toplumsal düzen ve kimlik inşası konularında kapsamı ve derinliğiyle dikkat çeken bir perspektif sunmaktadır. Durkheim'in seküler ve evrensel normlara dayalı ahlak eğitimi modeli, modern toplumlarda sosyal uyum ve dayanışma ihtiyacına yanıt verirken; Gökalp'in milli kültür temelli ahlak anlayışı, ulusal kimliğin inşası ve korunmasında hayati bir referans noktası sunar. Bu çalışmanın, eğitim politikalarının, kültürel ve toplumsal normların dinamik yapısı çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına, bireylerin toplumsal kimliklerini güçlendirmeye yönelik uzun vadeli ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlaması umulmuştur. Teorik açıdan modern ve geleneksel değerlerin sentezlenerek ele alındığı yaklaşımların sosyolojik analizlerde nasıl uygulanabileceğine dair bir çerçeve ortaya koymak amaçlanmıştır. Yapılacak yeni araştırmalarda, Gökalp ve Durkheim'in ahlak anlayışlarının daha kapsamlı boyutta ele alınabileceği, eğitim ile ahlak arasındaki ilişkiler üzerine geniş kapsamlı bakış açıları sunulabileceği düşünülmektedir. Gökalp'in ahlaki eğitim anlayışının günümüz sosyolojik ve toplumsal tartışmalarında hala değerli bir referans noktası oluşu, bu tartışmaların modern toplumların temel meselelerine nasıl ışık tuttuğunu gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

Bircan, Ufuk. "Ziya Gökalp'in 'Felsefe Dersleri' Üzerine." *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019): 37-53.

Bulut, Yücel. "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı." *Sosyoloji Konferansları* 52, no. 2 (2015): 79-110.

- Çoşkun, İsmail. "Bir İmparatorluk Entelektüeli Olarak Ziya Gökalp." *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, no. 8 (2012): 67-76.
- Durkheim, Emile. *Ahlak Eğitimi*. Çev., Orhan Adanır. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Durkheim, Emile. *Ahlak ve Toplum*. Çev., Davut Çenesiz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Ertürk, Recep. "Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi ve Bu İlişkinin Tarifi." *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2004: 81-90.
- Gökalp, Ziya. "Ahlak İçtimai midir?" *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 1, no. 3 (2014): 112-15.
- Gökalp, Ziya. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Gökalp, Ziya. *Türk Ahlakı*. Haz., Yusuf Toker. İstanbul: Toker Yayınları, 1992.
- Gökalp, Ziya. *Türk Töresi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1968.
- Karadaş, Yücel. "Orientalism and Invention of Tradition in Cultural Concept of Ziya Gökalp." *Eurasian Journal of Anthropology* 1, no. 2 (2010): 44-58.
- Karaköse, Ayşe. "Sosyolojik Yönüyle Ahlak." *Bilimname* (2012): 149-72.
- Kırbaçoğlu Kılıç, Latife. "Ziya Gökalp'in Hususi Mektuplarında Değer Aktarımı." *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 62 (2018): 239-50.
- Konuk Kandemir Nebiye, Yıldırım İltis. "Toplumsal Düzen, Birey ve Ahlâk." *Sosyoloji Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler*. Ankara: Serüven Yayınevi, 2023: 1-21.
- Özyurt, Cevat. "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâki Kontrol Sorunu." *Değerler Eğitimi Dergisi* 5, no. 13 (2007): 95-121.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Safarian, Alexander. "Ziya Gökalp on National Education." *Iran & the Caucasus* 8, no. 2 (2004): 219-29.
- Şahin, Hafize. "Ziya Gökalp'in Manzumelerinde Kadın Söylemi." *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12, no. 22, 2017, 653-72.
- Şahin, M. Celal. "Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Din, Eğitim ve Kültür." *EKEV Akademi Dergisi* 15, no. 48 (2011): 385-400.
- Tuna, Korkut. *Yeniden Sosyoloji*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: Her iki yazar da eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.